

PRAXE ZAŘAZOVÁNÍ DĚTÍ-UPRCHLÍKŮ DO ROČNÍKŮ JAKO BARIÉRA INKLUSIVNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ – PŘÍPADOVÁ STUDIE

Markéta Bačáková

Abstrakt: Právo na vzdělání je jedním ze základních a nezpochybnitelných práv každého člověka. Tento článek ovšem ukazuje, že v případě dětí-přesídlených barmských uprchlíků toto právo zcela naplňováno není a že zkoumaná skupina nemá efektivní možnost se plně účastnit vzdělávacího procesu a mít z něj užitek. Nevhodné zařazování dětí-uprchlíků do ročníků základní školy bylo identifikováno jako jedna ze šesti bariér způsobujících současný neuspokojivý stav inkusivní praxe. Článek dále popisuje příčiny tohoto jevu, ke kterým patří nedostupná pedagogická diagnostika pro děti-uprchlíky spolu s nedostatečnou spoluprací škol a rodin dětí-uprchlíků, a také hrozící důsledky, jako je nedokončené základní vzdělání, omezený přístup na trh práce a závislost na sociálních dávkách.

Klíčová slova: inkuse, děti-uprchlíci, právo na vzdělání

Abstract: *The right to education is a fundamental human right. This article, however, asserts that this right is not fully observed in the case of resettled Burmese refugees who cannot effectively participate and benefit from the education offered. Inappropriate grade placement was identified as one of the six barriers responsible for the current unsatisfactory state of inclusive practices. Furthermore, the article describes causal factors including unavailable pedagogical assessment for refugee children together with insufficient cooperation between schools and refugee families, as well as the possible implications, such as uncompleted elementary education, limited access to labour market and social benefits dependency.*

Key words: *inclusion, refugee children, right to education*

1 Úvod

Prostředí školy je tradičně označováno jako významný prostředek podporující integraci uprchlíků do společnosti, jelikož zprostředkovává kontakt s místní komunitou, znovu zavádí stabilitu do života dětí, poskytuje bezpečné prostředí, zvyšuje sebedůvěru dětí a podporuje jejich sociální, psychologický a intelektuální vývoj (Rutter, 2003; Ager, Strang, 2008 a další). Dle současné české legislativy (Školský zákon č. 561/2004 Sb. a vyhláška č. 73/2005 Sb.) má každé dítě právo navštěvovat základní školu bez ohledu na svůj právní status či národnost a zároveň v souladu s trendy inkusivního vzdělávání také navštěvovat běžnou školu v místě bydliště, která mu poskytne kvalitní vzdělání s adekvátní podporou. Česká republika v tomto ohledu ovšem zůstává terčem mezinárodní kritiky zejména v otázkách vzdělávání dětí se socio-kulturním znevýhodněním (viz např. rozsudek Evropského soudu pro lidská práva v případě D.H. vs Česká

republika) a v počtech dětí navštěvujících speciální školy (Evans, 2000, 2003).

Inklusivní vzdělávání je velkou výzvou pro školy celosvětově, nejenom pro ty v České republice. Znakem populace škol v současném světě je totiž velká diverzita pramenící z ekonomických i sociokulturních trendů rychle se měnící společnosti (Stanovich, Jordan, 1998, 2002). Výsledkem j

svých žáků (ibid.). Inkluse je spíše než stav proces (Ainscow, 2005), který se vyznačuje svou multidimenzionalitou, mezi které patří i plné členství v běžném a věkově vhodném prostředí místní školy (Mitchell, 2005), což je charakteristika obzvláště relevantní pro výsledky předkládaného výzkumu.

V roce 2008 se Česká republika zapojila do celosvětového programu přesídlování uprchlíků svým pilotním programem, během něhož přijala a udělila azyl devíti barmským rodinám z Malajsie. Tato skupina se stala předmětem kvalitativní případové studie pro svou důležitost jednak pro Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR), který je klíčovým partnerem při přesídlování uprchlíků a který byl také zadavatelem studie, ale také pro vládu České republiky, která tento pilotní program schválila a plánuje jeho pokračování v následujících letech. Skupina 40 barmských uprchlíků nejprve strávila šest měsíců v integračních střediscích, poté se jednotlivé rodiny přesunuly do soukromého bydlení v obcích po celé České republice.

2 Cíl výzkumu a metodologie

Výzkum si kladl za cíl zmapovat a zanalyzovat inklusivní praxi ve vzdělávání vybrané skupiny dětí-uprchlíků. Konkrétní výzumné otázky zahrnovaly témata přístupu k pedagogicko-psychologickému poradenství, zařazování dětí-uprchlíků do ročníků ZŠ, formy spolupráce mezi školou a rodinou dítěte a míry podpory, která se dětem v jejich vzdělávacím procesu dostává.

Studie se účastnily všechny přesídlené barmské rodiny mající děti ve školním věku (celkem šest rodin s 18 dětmi), školy tyto děti vzdělávající (tj. 20 učitelů a ředitelů škol) a pět sociálních pracovníků spolupracujících s barmskými rodinami. Sběr dat pomocí semi-strukturovaných rozhovorů se všemi účastníky (s možností tlumočení do/z barmštiny přes telefon), přímého pozorování ve školách a studia dokumentů (dokumenty UNHCR, školní zprávy a legislativa) se uskutečnil na podzim a v zimě roku 2009. Rozhovory byly vedeny individuálně a trvaly od 30 minut do 3 hodin v závislosti na sdílnosti účastníka. Získaná data byla následně analyzována pomocí zakotvené teorie (Glaser, Strauss, 1967). Značná pozornost byla věnována také etické stránce výzkumu, která byla vedena směrnicemi Britské asociace pedagogického výzkumu (BERA, 2004) a mimojiné zahrnovala informovaný souhlas všech zúčastněných (u nezletilých i zákonných zástupců), možnost kdykoli z účasti na výzkumu odstoupit a kódování všech vlastních a geografických jmen, aby identita účastníků byla zachována v anonymitě.

3 Výsledky výzkumu

“Kluka jsme zařadili do 4. třídy, protože to bylo napsané v tom dopise, co nám přišel z minulé školy v blízkosti integračního střediska. Co jiného jsme měli dělat, vždyť on nemumí pořádně česky?” (Ředitel o 16 letém chlapci)

Výsledky této kvalitativní případové studie ukázaly, že právo dětí na inklusivní vzdělávání není zcela naplňováno a že zkoumaná skupina dětí-uprchlíků nemá efektivní možnost se plně účastnit vzdělávacího procesu a mít z něj užitek. Nevhodné zařazování dětí do ročníků bylo identifikováno jako jedna z šesti bariér (více viz Bačáková, 2009), kterým vybraná skupina dětí-uprchlíků, jejich rodičů a škol v současné době čelí.

Během rozhovorů vyšlo najevo, že mnohé z dotázaných dětí byly zařazeny až o pět ročníků níže, než by odpovídalo jejich věku a vzdělávací historii, tj. délce a obsahu předchozího vzdělání, a úrovni sociálního a kognitivního vývoje. Z prostudovaných dokumentů také vyplynulo, že zařazení do ročníků nebylo podpořeno žádnou pedagogickou ani psychologickou diagnostikou dítěte (příklady zařazení viz tabulka 1). Důvodem k zařazení dětí do nižších ročníků dle slov ředitelů škol byla nedostatečná znalost českého jazyka. Otázka, jakým způsobem mělo zařazení dítěte do nižšího ročníku napomoci akvizici českého jazyka, ovšem nebyla nikdy uspokojivě zodpovězena.

věk	délka předchozího vzdělání	zařazení do ročníků
18	8 let	4. třída/7. třída
17	9 let	4. třída/9. třída
16	?	4. třída
16	8 let	4. třída/7. třída
13	7 let	4. třída/6. třída

Tabulka 1. Příklady nevhodného zařazení dětí-uprchlíků¹

Zařazení 17 leté dívky s ukončenými devíti lety školní docházky do 4. ročníku ZŠ je zařázející, stejně jako „několikaročnickový skok“, který mnohé z dětí učinily ze dne na den opět bez validní pedagogické diagnostiky. V průběhu rozhovorů s dětmi dále vyšlo najevo, že ani jednomu z nich nebyla dána příležitost se ke svému zařazení vyjádřit, přestože mnohé z nich s ním nebyly spokojené. Tento přístup je v rozporu s mezinárodně uznaným právem dětí vyjádřit své názory ve věcech, které se jich dotýkají, což školní docházka bezpochyby je. Těmto jejich názorům dle čl. 12 Úmluvy o právech dítěte musí být dána náležitá váha v souladu s

¹ Dvojí informace ve sloupci „zařazení do ročníku“ indikuje, že děti byly pozorovány ve dvou školách, tj. ve škole v blízkosti integračního centra a ve škole, kterou navštěvovaly po přestěhování do soukromí.

věkem a vyspělostí dítěte. Stejná situace (s jednou výjimkou, kdy rodič na vlastní žádost do zařazení dítěte do ročníku aktivně zasáhl) se opakovala i u rodičů dětí-uprchlíků.

Zahranční odborná literatura se shoduje, že nevhodné zařazení dítěte-uprchlíka do ročníku je jevem častým a velmi závažným (Leon, 1996; Birman et al., 2001; Luciak, 2004; Community Relations Commission, 2006). Stejně tak se objevují případy, kdy je dítě-uprchlík nesprávně zařazeno do speciální školy (Spaulding et al., 2004; Storost, 2009). Niessen a Huddlestone (2010) potvrzují, že školám často chybí kompetence a zkušenosti, aby mohly správně zhodnotit žákovy předcházející vzdělávací zkušenosti a jeho potenciál, a dodávají, že zařazení dítěte do kolektivu, který neodpovídá jeho věku, má negativní vliv na jeho vzdělávací i sociální vývoj. Sami pedagogové udávají, že zařazení dítěte do věkem odpovídajícího ročníku i v případech, že žák nemá dostatek předchozího vzdělání pro takové zařazení, se jeví jako nejúspěšnější (Community Relations Commission, 2006). Kanu (2008) ve svém výzkumu s africkými studenty-uprchlíky v Kanadě píše, že také oni byli často nevhodně zařazeni do ročníku, což pro studenty bylo velmi frustrující. Účastníci kanadské studie narozdíl od překládaného výzkumu vypovídali, že ročník, do kterého byli zařazeni, je pro ně příliš obtížný. V každém případě je ovšem důležité, aby studenti-uprchlíci měli před svým zařazením a v průběhu školní docházky přístup k citlivé a validní pedagogické a psychologické diagnostice, aby tak bylo možné předcházet frustraci a sociálnímu ponížení těchto dětí a aby byl lépe podporován jejich akademický potenciál. V současné době neexistuje mnoho možností k diagnostice dětí-uprchlíků², jelikož běžně používané diagnostické materiály pedagogicko-psychologických poraden jsou silně kulturně a jazykově závislé. Tento fakt má pak vážné důsledky nejen v oblasti zařazování dětí-uprchlíků do ročníků, ale také negativně dopadá na sociální status a psychologické prospívání dítěte ve škole.

4 Diskuse

Důsledky současné situace pro děti respondenty nezahrnují pouze frustraci, sociální ponížení a bariéry v kognitivním i sociálním vývoji popsané výše, ale v případě České republiky také ohrožení samotného dosažení základního vzdělání. Studie ukázala, že dvě z dotázaných dětí budou muset opustit základní školu bez dosaženého základního vzdělání, jelikož základní školy je dle školského zákona mohou vzdělávat pouze do 18. roku věku. Nedokončené základní vzdělání pak silně komplikuje proces integrace těchto dětí do společnosti - jejich nového domova, přístup k dalšímu vzdělávání a na trh práce. Důsledky mohou přesáhnout až v závislost na sociálních dávkách a v nízké společenské uplatnění.

² Diagnostika specializovaná na děti-uprchlíky a cizince je možná v Diagnostickém ústavu pro děti- cizince (Modrá škola), která ovšem probíhá rezidenční formou dobrovolných pobytů, jejichž vhodnost pro děti-uprchlíky je z psychologického hlediska silně diskutabilní.

Otázka zařazení dětí do ročníků otevřela také problematiku spolupráce školy s rodinou dítěte, která je mnohými autory vnímána jako klíčová pro školní úspěch dítěte (Cornfield, Arzubiaga, 2004; Hek, 2005 a další). Z výsledků studie vyplynulo, že žádný z rodičů se neúčastnil procesu výběru školy pro své dítě ani výběru ročníku. Tato praxe je zcela v rozporu s konceptem smysluplného zapojení uprchlíků do procesu rozhodování ve věcech ovlivňujících jejich život, kterým vzdělání dětí je a který je součástí lidsko-právního přístupu vnímajícího uprchlíky jako aktivní účastníky a partnery, narozdíl od přístupu postaveném pouze na potřebách, který uprchlíky vnímá jako pasivní příjemce pomoci (UNHCR, 2008).

Popsaná praxe poukazuje na to, že vzdělávání vybrané skupiny dětí-uprchlíků zcela postrádá inklusivní charakter, který je základním požadavkem současného školství celosvětově, již jen z toho důvodu, že mnohé z dotázaných dětí neměly možnost navštěvovat věkově vhodné prostředí školy.

5 Závěr

Zjištěná situace mimojiné žádá zajištění citlivé a validní pedagogické a psychologické diagnostiky dětí-uprchlíků před jejich zařazením do ročníků i v průběhu školní docházky, aby tak mohla škola plně podporovat jejich akademický, sociální i psychologický vývoj v inklusivním prostředí. K tomu není, jak již bylo řečeno, v současné době mnoho možností, jelikož pedagogicko-psychologické poradny a školní psychologové nemají potřebné školení ani testové baterie pro práci s dětmi z odlišného kulturního prostředí a s omezenou znalostí českého jazyka. Vzhledem k rostoucímu počtu dětí-cizinců na českých školách a zapojení České republiky do programu přesídlování je ovšem nutné, aby této problematice byla v blízké budoucnosti věnována dostatečná pozornost jak ze strany pedagogů a psychologů, tak i ze strany státu a programů vysokoškolského vzdělávání budoucích pedagogů/psychologů. Zároveň ovšem pedagogové a sociální pracovníci musí postupovat v souladu s mezinárodně uznanými standardy, které dávají uprchlíkům a jejich dětem právo účastnit se všech činností mající vliv na jejich život.

6 Použité zdroje

AGER, A.; STRANG, A. Understanding Integration: A Conceptual Framework. *Journal of Refugee Studies*. 2008, roč. 21, č. 2, s. 166 – 191.

AINSCOW, M. Developing inclusive education systems: What are the levers for change? *Journal of Educational Change*. 2005, roč. 5, s. 109–124.

BAČÁKOVÁ, M. Access to Education of Refugee Children in the Czech Republic. Praha: UNHCR, 2009.

BERA. Revised Ethical Guidelines for Educational Research. Notts: British Educational Research Association, 2004.

- BIRMAN, D.; TRICKETT, E.J.; BACCHUS, N. Somali Refugee Youth in Maryland: Needs Assessment. The Maryland Office for New Americans, Maryland Department of Human Resources, 2001.
- COMMUNITY RELATIONS COMMISSION. Investigation into African humanitarian settlement in NSW. Sydney: NSW Government, 2006. ISBN 0-646-46470-1.
- CORNFIELD, D.B.; ARZUBIAGA, A. Immigrants and Education in the U.S. Interior: Integrating and Segmenting Tendencies in Nashville, Tennessee. *Peabody Journal of Education*. 2004, roč. 79, s. 157 – 179.
- EVANS, P. Including students with disabilities in mainstream schools. In SAVOLAINEN, H.; KOKKALA, H.; ALASUUTARI, H. (ed.). *Meeting Special and Diverse Educational Needs: Making Inclusive Education a Reality*. Helsinki: Ministry of Foreign Affairs of Finland, 2000.
- EVANS, P. *Aspects of the Integration of Handicapped and Disadvantaged Students into Education. Evidence from Quantitative and Qualitative Data*. Paris: OECD, 2003.
- GLASER, B.; STRAUSS, A.L. *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1967.
- HEK, R. The Role of Education in the Settlement of Young Refugees in the UK: The Experience of Young Refugees. *Practice*. 2005, roč. 17, č. 3, s. 157 – 171.
- KANU, Y. Education needs and barriers for African Refugee Students in Manitoba. *Canadian Journal of Education*. 2008, roč. 31, s. 915 – 940.
- LEON, E. *Challenges and Solutions for Educating Migrant Students*. JSRI Working Paper no. 28. Michigan: The Julian Samora Research Institute, Michigan State University, 1996.
- LUCIAK, M. *Migrants, Minorities and Education – Documenting Discrimination and Integration in 15 Member States of the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004. ISBN 92-95008-18-9.
- MITCHELL, D.R. *Contextualizing inclusive education*. New York: Routledge, 2005. ISBN 0-415-31880-7.
- NIESSEN, J.; HUDDLESTONE, T. *Příručka o integraci pro tvůrce politik a odborníky z praxe*. Lucemburk: Úřad pro publikace Evropské Unie, 2010. ISBN 92-79-13506-4.
- RUTTER, J. *Supporting Refugee Children in 21st Century Britain – A Compendium of Essential Information*. Stoke on Trent: Trentham Books, 2003. ISBN 1-85856-292-9.
- SPAULDING, S.; CAROLINO, B.; KALI-AHSET, A. *Immigrant Students and Secondary School. Reform: Compendium of Best Practices*. Washington, DC: Council of Chief State School Officers, 2004. ISBN 1-884037-90-9.
- STANOVICH, P.; JORDAN, A. Canadian teachers' and principals' beliefs about inclusive education as predictors of effective teaching in heterogeneous classrooms. *Elementary School Journal*. 1998, roč. 98, č. 3, s. 221–238.

STANOVICH, P.; JORDAN, A. Preparing General Educators to Teach in Inclusive Classrooms: Some Food for Thought. *The Teacher Educator*. 2002, roč. 37, č. 3, s. 173–185.

STOROST, U. Access to Quality Education for Asylum-seeking and Refugee Children in Europe: Germany Country Report. Geneva: UNHCR, 2009.

UNHCR. A Community-based approach in UNHCR operations. Geneva: UNHCR, 2008.

Kontakt na autora

Mgr. Markéta Bačáková
Katedra speciální pedagogiky
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1
E-mail: marketa.bacakova@ujop.cuni.cz